

بررسی حقوق کودکان در محیط دیجیتال

محمد مهدی سیدناصری^۱

طاهره شاه محمدی^۲

چکیده

امروزه فناوری کلان‌روایت دنیای ما انسان‌هاست که با پیشرفت‌های شگرف در حوزه‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری، زندگی بشری را دچار دگرگونی‌های فوق‌العاده کرده است. باید گفت گسترش لحظه‌ای محیط دیجیتال از جمله فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات، شبکه‌ها، محتواها، خدمات دیجیتال، واقعیت مجازی، هوش مصنوعی، رباتیک، خلق فناوری بلاکچین و ظهور بستر متاورس در ابعاد مختلف زندگی کودکان امروز ایفای نقش می‌کند. در کنار آن با شیوع ویروس کرونا و افزایش استفاده از فضای مجازی که نقش مؤثری در تولید، انتشار و انتقال اطلاعات آموزشی و سرگرمی داشته است، سطح دسترسی به محتوای برخط برای اقشار مختلف جامعه از جمله کودکان افزایش یافته است. در واقع هم‌کنون بشر شاهد تولد نسلی است که از ابتدای کودکی شاهد پیشرفت اینترنت و ابزارهای هوشمند فناورانه در دنیاست و در عین حال، این شرایط بستری برای محدود شدن یا نقض حقوق افراد نیز ایجاد کرده است. در این میان حقوق کودکان به عنوان آسیب‌پذیرترین قشر جامعه بیشتر در معرض تعرض و سوءاستفاده است. کودکان امروز زمان زیادی را برای فعالیت‌های آموزشی، تفریحی و سرگرمی در اینترنت و محیط دیجیتال سپری می‌کنند و در معرض انواع خطرها و تهدیدها نیز قرار می‌گیرند. در این فضا، موضوع صیانت از حقوق کودکان و نوجوانان در فضای مجازی، مسئله‌ای مهم و در خور توجه است که باید از سوی دولت‌ها و سایر نهادهای دولتی، مدنی و سایر متولیان امور کودکان مورد حمایت ویژه قرار گیرد. این پژوهش سعی دارد به این پرسش‌ها پاسخ دهد که کودک کیست و محیط دیجیتال در زندگی او چه تأثیرهایی دارد؟ چه سازوکارهای قانونی و ساختاری در عرف بین‌المللی و داخلی برای حمایت از کودکان در محیط دیجیتال در دسترس است؟

واژگان کلیدی

حقوق، کودک، فناوری، محیط دیجیتال، صیانت.

۱- دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد امارات

Sm.snaseri@gmail.com

۲- دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران

طرح مسئله

امروزه سرعت پیشرفت فناوری‌های دیجیتال و نفوذ فضای مجازی در زندگی انسان‌ها چنان سریع است که دیگر، جوامع با هر نگاه و موقعیتی فرصت مقاومت در برخورد با پدیده‌های جدید را ندارند و در مدت کوتاهی در مسیر جریان قرار گرفته و در برابر آن پدیده تسلیم می‌شوند. در واقع این روند جهانی شدن است که فرایندی اجتناب‌ناپذیر است؛ این فرایند که از قرن نوزدهم آغاز شده و در قرن بیستم سرعت گرفته و امروزه همچنان با سرعتی چشمگیر به تکامل خود ادامه می‌دهد، در زمینه‌های مختلف ظهور و بروز کرده است. تاجایی که امروز در عرصه فرهنگ و ارزش‌ها، خود را به عنوان مبنایی‌ترین پایه و ستون شکل‌گیری نظام اجتماعی نشان می‌دهد و می‌توان گفت فناوری‌های پیشرفته از مرزهای جغرافیایی گذشته و به عمق مرزهای ارزشی، فرهنگی و نظام‌های اجتماعی نفوذ کرده، تأثیر گذاشته است و بشر در مقابل این امر توقف‌ناپذیر و پویا راه فراری ندارد.

وقتی که تجهیزات و ابزار دیجیتال حضور خود را در جوامع اعلام کردند، این پدیده‌ها در حوزه‌های مختلف علوم ارتباطات، فضای فرهنگی و آموزشی، جوامع دانشگاهی و جامعه‌شناسی و ... مورد بحث و بررسی قرار گرفتند و کارشناسان به صورت فراگیر به آسیب‌شناسی آن پرداختند. برخی آن را فرصت، برخی با نگرانی آن را تهدید و برخی نیز ترکیبی از این دو یعنی هم فرصت و هم تهدید به‌شمار آوردند.

به عقیده بسیاری از کارشناسان یکی از مهم‌ترین اقشار جامعه در مواجهه با خطرها و تهدیدهای محیط دیجیتال، کودکان هستند. باید گفت اهمیت و تأثیر رسانه‌ها و سرگرمی‌های مجازی و محیط دیجیتال در شکل‌دهی افکار و رفتار کودکان تأثیری عمیق است که می‌تواند نظام‌های اجتماعی را تحت تأثیرهای مثبت و منفی خود قرار دهد. امروزه دسترسی آزاد و آسان کودکان به فضای مجازی و دنیای اینترنت چنان افزایش یافته که ساختارهای اجتماعی جدیدی حول این فضا در حال شکل‌گیری است و باعث افزایش سرعت تغییرها و به‌هم‌خوردن نظم سنتی در تعلیم و تربیت و آموزش و پرورش کودکان شده است. در کنار همه این پیشرفت‌ها، کرونا به‌عنوان مهمانی ناخوانده

با ایجاد شوک، سبب شتاب در روند تحولات دیجیتال شد. در دوران همه‌گیری کرونا، درحالی‌که کارمندان مجبور به کار در منزل شدند، شرکت‌ها نیازمند استفاده از سیستم‌های هوش مصنوعی برای کار از راه دور و تسهیل قدرت محاسباتی بودند، دانشجویان و دانش‌آموزان نیز ناچار از شرکت در کلاس‌های مجازی و آموزش‌های برخط شدند. در این دوران خانواده‌ها در هر قشر و فرهنگی به‌صورت خودخواسته کودکان را پای گوشی، تبلت، رایانه و ... نشاندهند و کودکان، بیش‌ازپیش غرق در محیط دیجیتال و فضای مجازی شده و رد پای فناوری و دنیای دیجیتال در زندگی آنها پررنگ‌تر و جدی‌تر شد. در واقع هم‌اکنون بشر شاهد تولد نسلی دیگر از نسل زد یا نسل نت است که تقریباً بین سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۱۰ میلادی متولد شده‌اند و از ابتدای کودکی شاهد پیشرفت اینترنت و ابزارهای هوشمند در دنیا هستند. امروزه کودکان از طریق پیامک، تماس ویدیویی یا اینستاگرام با دوستان خود در ارتباط هستند و هم‌زمان در چند فضای مجازی مختلف فعال بوده و اطلاعات شخصی زیادی از خود روی اینترنت به‌جا می‌گذارند و چنان به‌نظر می‌رسد که همیشه یک یا چند مهمان مجازی در خانه حضور دارد. آرزوها و انتظارات آنها از زندگی در مقایسه با دهه‌های گذشته کاملاً متفاوت است و سطح توانایی آنها در استفاده از فناوری و ابزار دیجیتال بسیار بالا رفته است. در کنار آن استفاده از فضای سه‌بعدی متاورس و بازی‌هایی همچون ماینکرافت، روبلاکس و ... در سطح بسیار بالایی وارد زندگی کودکان شده و کودکان با جهانی فراواقعی و آواتارهای سفارشی روبه‌رو هستند.

با توجه به اینکه اهمیت و تأثیر منفی رسانه‌ها و سرگرمی‌های دیجیتال و دنیای مجازی در کودکان بر کسی پوشیده نیست، موضوع جدی حقوق کودکان در برابر این فناوری شگفت و پر قدرت یکی از مباحث علمی و اجتماعی مهم این روزهاست. به‌بیان‌دیگر دستاوردهای بشری، فرصت‌های جدیدی را برای تحقق حقوق کودکان در این فضا به‌وجود آورده است که باید مورد توجه قرار بگیرد و با این‌حال نباید خطرهای این محیط در نقض یا سوءاستفاده از حقوق کودکان را نادیده گرفت. در این فضا با توجه به گستردگی دامنه آن، مخفی بودن هویت کاربران، سرعت بالا و فرامرزی بودن، فقدان

سازوکار اعمال صلاحیت و نظارت دولت‌ها می‌تواند بر حوزه شناخت و ادراک کاربران تأثیر عمیقی گذاشته و همه افراد به خصوص کودکان و نوجوانان را با خطرهای خاصی مواجه کند (حسینی، ۱۳۹۸، ص. ۱). در واقع علاقه‌مندی کودکان به رسانه‌های دیجیتال و اجبار ناشی از کرونا برای حضور کودکان در فضای مجازی سبب شده تا ضرورت نظارت بر کودکان در این فضا مطرح شده و در سطح بین‌المللی و داخلی نهادها و فعالان این عرصه به فکر حمایت از حقوق کودکان باشند.

حال این پرسش‌ها مطرح است که تعریف کودک چیست و یک کودک در محیط دیجیتال با چه خطرهای و تهدیدهایی مواجه است؟ چه سازوکارهای فنی، قانونی و ساختاری در عرف بین‌المللی و داخلی برای حمایت از کودکان در محیط دیجیتال در دسترس است؟ رویه دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی و جامعه مدنی در صیانت از حقوق کودک از یک سو و حفظ جریان آزاد اطلاعات و آزادی بیان از سوی دیگر چگونه بوده است؟ نقش نهاد خانواده در الگودهی مناسب به کودکان در محیط دیجیتال و عدم استفاده ابزاری از آن‌ها در محیط دیجیتال چگونه است؟ چه راهکارها و پیشنهادهایی برای صیانت از حقوق کودکان در محیط دیجیتال وجود دارد؟

این پژوهش با روش توصیفی و با مطالعه اسناد، کتب و مرور مقالات علمی - پژوهشی مرتبط صورت گرفته است و به دنبال ارائه چهارچوب منسجمی برای حمایت از حقوق کودکان در عصر پدیده‌های فناورانه می‌باشد.

۱- تعریف مفهوم کودک

برای روشن شدن گستره حمایت از کودکان، لازم است روشن شود از منظر فقهی و حقوقی کودک به چه کسی اطلاق می‌شود و محدوده کودکی چه سنی است. از منظر فقهی کودک (صغیر) به کسی اطلاق می‌شود که به حد بلوغ شرعی نرسیده باشد (وزیری، ۱۳۸۴، ص. ۴۹). البته در مورد شروع زمان کودکی در روایات، احادیث و آیات تصریح خاصی به عمل نیامده و باید این مطلب را با تأمل استنباط کرد و در این مورد میان علما و فقها اختلاف نظر وجود دارد. از مجموع روایات وارده در این مورد، استفاده می‌شود که تحقق

قوه ادراک در کودک سن معینی ندارد بلکه بستگی به اشخاص و استعداد و ادراک آن‌ها دارد، یعنی اشخاصی که از ادراک و استعداد بالاتری برخوردارند زودتر ممیز می‌شوند و همچنین موارد آن مختلف است (مظلوم‌زاده؛ جمال‌زاده و شهابی، ۱۴۰۰، ص. ۳۹).

از منظر حقوقی، کنوانسیون حقوق کودک در ماده ۱ خود اظهار می‌دارد: «از نظر پیمان‌نامه حاضر منظور از کودک هر انسان دارای کمتر از ۱۸ سال سن است، مگر اینکه برطبق قانون قابل اعمال در مورد کودک، سن قانونی کمتر تعیین شده باشد». با توجه به این تعریف می‌توان گفت کودک یعنی هر انسان زیر ۱۸ سال. البته تدوین‌کنندگان کنوانسیون حقوق کودک، استانداردی مطمئن برای تشخیص کودک از بزرگسال را تعیین نموده‌اند، اما با آوردن قید «مگر اینکه برطبق قانون مربوط، سن رشد کمتر باشد» به دولت‌ها اجازه داده‌اند تا به مصلحت خود سن دیگری را برای کودکی مشخص نمایند. پس ضعف در ابعاد مختلف جسمی، روانی، اقتصادی و اجتماعی، دولت‌ها و جامعه بین‌المللی را متعهد به حمایت از کودکان بنا بر ضعف‌های آنان در برابر خطرهای احتمالی می‌کند. به جز کنوانسیون حقوق کودک، مقاله‌نامه‌های شماره ۱۸۲ و ۱۳۸ سازمان جهانی کار حداقل سن کار را برای کودکان ۱۵ سال می‌دانند. کودک همچنین در ماده ۱ میثاق حقوق کودک در اسلام؛ «هر انسانی است که بر اساس قانون قابل اعمال در مورد وی، به سن رشد نرسیده باشد»، به‌علاوه در ماده ۳۸ کنوانسیون حقوق کودک، حضور افراد زیر ۱۵ سال در مخاصمه‌های مسلحانه ممنوع شده است که البته این سن در پروتکل اختیاری کنوانسیون حقوق کودک در مورد شرکت کودکان در جنگ که در ۱۲ فوریه ۲۰۰۲ میلادی لازم‌الاجرا شد، به ۱۸ سال افزایش یافته است (ابراهیمی و مشرف‌جوادی، ۱۳۹۸، ص. ۱۱۷).

با تکیه بر تعاریف فوق و توجه به ابعاد مختلف تعریف کودکی، نمی‌توان به‌طور دقیق حدود سنی کودک را مشخص کرد، اما می‌توان گفت با تکیه بر کنوانسیون حقوق کودک، پایان کودکی همان ۱۸ سال تلقی شده است و آغاز آن را می‌توان از قبل از تولد کودکان و دوره جنینی در نظر گرفت. پس دولت‌ها باید برای ایفای حق بر سلامت کودکان، علاوه بر اقدام‌های لازم در سطح ملی در عرصه بین‌المللی نیز فعال باشند تا کودکان از دوره کودکی، در همه جنبه‌ها، به سلامت عبور کنند (توتونچیان و سرشار، ۱۳۹۹، ص. ۱۱۰).

روشن است که کودکان انسان‌های آسیب‌پذیری هستند و به مراقبت و حمایت برای گذر از دوره کودکی نیازمندند و ایفای حقوق آنان بر سلامت و مصونیت در برابر خطرهای بسیار مهم است. در کنار آسیب‌پذیری کودکان به دلیل وضعیت سنی، قرار گرفتن در عصر فناوری و مواجه شدن با خطرهای مجازی و توسعه سریع فضای سایبری و سیل مهارناپذیر ارتباطات و اطلاعات و دسترسی کودکان دنیای معاصر به اینترنت و فناوری، ضرورت صیانت و حمایت از حقوق کودکان را توسط خانواده‌ها، نهادهای دولتی و مدنی بیش‌ازپیش روشن می‌کند. در نتیجه نباید از خطرهای این محیط در نقض و یا سوءاستفاده از حقوق کودکان غافل بود و باید سعی کرد در محیط دیجیتال به حقوق کودکان احترام گذاشت و از آنها حمایت کرد.

۲- تأثیر محیط دیجیتال بر زندگی کودکان

حضور پررنگ کودکان در جهان گسترده فناوری و دسترسی به جریان عظیم اطلاعات و ارتباطات دارای کارکردهای مثبت و منفی بسیاری است، اما آنچه در این مجال به آن پرداخته خواهد شد تنها بخشی از تهدیدها و خطرهای احتمالی است که کودکان در این فضا با آن مواجه هستند:

۲-۱- نقض حریم خصوصی

کودکان در اینترنت بخش قابل توجهی از اطلاعات شخصی خود را در محیط‌هایی چون اتاق‌های گفت‌وگو در شبکه‌های اجتماعی، سایت‌های بازی برخط و موارد مشابه افشا می‌کنند که جمع‌آوری غیرقانونی آن‌ها تهدیدی جدی برای حریم خصوصی آنها به‌شمار می‌آید و می‌تواند زمینه‌ساز سرقت اطلاعات و پیامدهای منفی آن باشد (Stoilova, 2020, p.36). چراکه هرگز مشخص نیست این اطلاعات به دست چه کسانی می‌افتد و چگونه مورد استفاده قرار می‌گیرد. حتی چنین وضعیتی می‌تواند کودکان را در معرض استفاده‌های تجاری از اطلاعات آن‌ها با هدف‌گیری تبلیغاتی قرار دهد.

۲-۲ - وابستگی به بازی‌های برخط و فضای مجازی

بازی‌های رایانه‌ای و برخط سوغات فناوری و نوسازی هستند که کودکان و نوجوانان در سراسر جهان بخشی از اوقات خود را به درگیر شدن با آنها می‌گذرانند. اغلب این بازی‌ها دارای صحنه‌های خشن و مهیج هستند و تداوم بازی با آنها کودک و نوجوان را به خود وابسته می‌کنند. با آمارى که از کودکان و نوجوانان به‌دست آمده درصد قابل‌توجهی از آنان به‌نوعی اعتیاد یعنی اعتیاد به بازی‌های رایانه‌ای دچار شده‌اند. این سرگرمی‌های برخط با استفاده از تصاویر پرتحرک و صداهای مهیج، دنیایی از هیجان و خشونت را مهیا می‌کنند و استرس ناشی از آنها منجر به شکل‌گیری رفتارهای پرخاشگرانه در کودکان و نوجوانان خواهد شد. کودکان و نوجوانان با گذراندن ساعت‌های زیاد در بازی‌های رایانه‌ای و برخط از فعالیت‌هایی که به حفظ سلامت جسمی و تناسب اندام آنان کمک می‌کند، دور می‌مانند. مشغولیت زیاد به این بازی‌ها منجر به اختلال در سیستم عصبی، دردهای عضلانی، بی‌حسی در دست‌ها و آسیب به شبکه بینایی به دلیل تمرکز زیاد خواهد شد. چاقی و اضافه وزن نیز از پیامدهای این وابستگی تلخ به ابزار دیجیتال است. در کنار آن بازی‌های سه‌بعدی رایج با هدست‌های واقعیت مجازی با ایجاد دنیایی انتزاعی در ذهن کودکان سبب افت شدید تحصیلی در آنها خواهد شد.

۲-۳ - تهدیدهای ناشی از حضور در فضای مجازی

امروزه کودکان از شبکه‌های اجتماعی برای آشنایی با همسالان خود و آزمودن چگونگی ارتباط با دیگران استفاده می‌کنند. بی‌تردید فراگیر بودن فناوری‌های مربوط به فضای مجازی، محدود کردن دسترسی کودکان و نوجوانان را به امری ناممکن تبدیل می‌کند. سرگردانی و گردش‌های بی‌هدف در شبکه‌های اجتماعی می‌تواند منجر به ارتباطات ناسالم و بعضاً خطرناک برای کودکان شود و این در حالی است که ارتباطات در شبکه‌های اجتماعی در شکل‌دهی هویت کودکان بسیار اثرگذار است. تغییر در رفتار فرزندان به معنای ایجاد تغییر در نوع تفکر آنهاست و هنگامی که بنیان فکری و شخصیت

آنها به صورت ناصحیح شکل گیرد، راه نفوذ شیادان به حریم خصوصی افراد و محیط امن خانواده باز می‌شود.

۳- سازوکارهای بین‌المللی و داخلی در حمایت از حقوق کودکان در محیط دیجیتال

عنصر قانونی و مبنای حقوقی برای حق دسترسی کودکان به فضای مجازی را می‌توان ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی دانست. این ماده در تشریح حق آزادی بیان، بر این نکته تأکید دارد که آزادی بیان شامل آزادی تحصیل یا دریافت اطلاعات و اشاعه یا انتقال اطلاعات می‌باشد؛ خواه شفاهاً خواه به صورت نوشته یا چاپ یا هنری یا به هر وسیله دیگر که صورت گیرد. در همین راستا، ماده ۱۷ کنوانسیون حقوق کودک مقرر می‌دارد که کشورهای طرف کنوانسیون، دسترسی کودک به اطلاعات و مطالب از منابع گوناگون و بین‌المللی، خصوصاً مواردی که مربوط به اعتلای رفاه اجتماعی، معنوی یا اخلاقی و بهداشت جسمی و روحی وی می‌شود را تضمین کنند. حال با توجه به ماهیت فضای مجازی که آثاری فراگیر دارد و محدود به مرزهای جغرافیایی نیست، منع کودکان از استفاده از اینترنت و محیط دیجیتال محال و غیرقانونی است.

در حیطه بین‌المللی پیمان‌نامه حقوق کودک سازمان ملل متحد به‌عنوان یکی از قابل قبول‌ترین اسناد حقوق بشری، که در سال ۱۹۸۹ میلادی به تصویب رسیده است و از اسناد لازم‌الاجرا و بسیار مهم مربوط به حقوق بشر است و مورد توافق جامعه بین‌المللی می‌باشد، سند مدونی از انتظارات جامعه برای حقوق کودکان است که در آن به انواع حقوق کودکان پرداخته شده است، اما در سال‌های بعد با رشد سریع اینترنت و فضای دیجیتال، این سند دیگر کافی و پاسخگو نبود. پس از آن با توجه به لزوم حمایت و صیانت از حقوق کودکان در محیط دیجیتال از سوی دولت‌ها و سایر نهادهای دولتی و مدنی و سایر متولیان امور کودکان، یونسکو در سال ۱۹۹۹ میلادی برای حمایت از حقوق کودکان اعلامیه و طرح اقدام برای حمایت از کودکان را تصویب کرد. یونسف نیز در گزارش سالانه وضعیت کودکان در سال ۲۰۱۷ میلادی از همه ذینفعان خواست تا

حقوق کودکان را در فضای سایبری تحقق ببخشند. شورای اروپا نیز در سال ۲۰۱۸ میلادی به توصیه کشورهای عضو، بخشی از راهبرد خود در مورد حقوق کودک را به دستورالعمل‌های احترام، محافظت و تحقق حقوق کودک در محیط دیجیتال اختصاص داد (حسینی‌اکبرنژاد و جواهری‌آراسته، ۱۳۹۹، ص. ۱۱۳).

در ژانویه ۲۰۱۷ میلادی ویرایش تازه‌ای از پیمان‌نامه حقوق کودک به‌عنوان بخشی از گزارش گروه ویژه حامیان حقوق کودکان در انگلستان منتشر شد. حاصل پژوهش‌های این گروه این بود که کودکان و والدین هر دو به حمایت بیشتری برای هدایت و راهبری در جهان مجازی نیاز دارند. حقوق ارائه شده در این پیمان‌نامه علاوه بر چگونگی حمایت از کودکان در برابر خطرهای احتمالی، به اعمال حقوق قانونی آنها نیز پرداخته است. در واقع آنها معتقدند این قانون باید تأمین‌کننده این حقوق در محیط دیجیتال نیز باشد. ازجمله موارد اشاره شده در این سند بازنگری شده، اجرای قانون حمایت از اطلاعات عمومی در فضای اینترنت، ساده کردن اصطلاحات و شرایط استفاده از نرم‌افزارهای دیجیتال مخصوص کودکان است.

لازم به ذکر است که به موجب ماده ۹ کنوانسیون حقوق کودک، دولت‌های عضو ملزم هستند تا تمامی اقدام‌های قانونی و اجرایی لازم جهت اعمال حقوق شناسایی شده در این کنوانسیون را مورد توجه قرار دهند. این دولت‌ها با توجه به حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اقدام‌هایی از این قبیل را جهت به حداکثر رساندن منابع موجود در چهارچوب همکاری‌های بین‌المللی معمول خواهند داشت. ماده ۱۹ این کنوانسیون، دولت‌ها را مکلف به اتخاذ تدابیر مناسب قانونی، اجرایی، اجتماعی و آموزشی نموده است تا از کودکان در برابر تمامی اشکال خشونت جسمی، روانی، ضرب و جرح یا سوءاستفاده، اهمال، مسامحه‌کاری، بدرفتاری یا استثمار حمایت کند که با توجه به سبک زندگی در عصر جدید، محیط دیجیتال یکی از تهدیدهای مهم برای سلامتی کودکان است و ضروری است که دولت‌ها و جوامع مدنی با اعمال قوانین مناسب، اقدام‌های بین‌المللی برای محدودسازی برخی محتواهای مخرب برای کودکان را با همکاری همه اعضای جامعه بین‌الملل اتخاذ نمایند.

در کنار این موارد، در تفسیر عمومی شماره (۲۰۲۱) ۲۵ منتشره در تاریخ ۲۱ مارس ۲۰۲۱ میلادی، کمیته حقوق کودک سازمان ملل متحد، به‌عنوان یک نهاد حقوق بشری

پیمان محور، به چگونگی اعمال پیمان نامه حقوق کودک توسط دولت‌ها در حوزه محیط دیجیتال پرداخت. در تنظیم تفسیر عمومی حاضر از مشارکت ۷۰۹ طفل و نوجوان از ۲۸ کشور در مناطق مختلف جغرافیایی بهره گرفته شده و فرایند نهایی‌سازی آن حدود دو سال به طول انجامید. هدف کمیته از این تفسیر عمومی، ارائه راهبرد برای تقنین و سیاست‌گذاری در زمینه تحقق تعهدهای دولت‌ها در چهارچوب پیمان نامه حقوق کودک و پروتکل‌های اختیاری آن در پرتوی فرصت‌ها، مخاطره‌ها و چالش‌های محیط دیجیتال بود. به بیان بهتر، امروز با این تفسیر عمومی این کمیته، حقوق کودک نه تنها در محیط غیربرخط، بلکه در محیط دیجیتال و برخط (آنلاین) نیز تضمین می‌شود. در این نوشتار، تکالیف کلی دولت‌ها در تضمین حقوق کودک در محیط دیجیتال از نظر گذارنده می‌شود که در ادامه بدان‌ها اشاره می‌شود:

۳-۱- تکالیف کلی دولت‌ها در زمینه حقوق کودک در محیط دیجیتال

فرصت‌های موجود برای تحقق حقوق کودکان و حمایت از آنان در محیط دیجیتال مستلزم تمهیدهای گسترده تقنینی، اداری و احتیاطی است. دولت‌ها باید مقررات داخلی خود را مرور و در صورت نیاز، مبادرت به بروزرسانی یا تقنین مطابق با حقوق مصرح در پیمان نامه حقوق کودک و پروتکل‌های اختیاری آن (پروتکل در خصوص فروش، فحشا و هرزه‌نگاری کودکان و پروتکل در خصوص به کارگیری کودکان در مفاصله‌های مسلحانه) کنند. تنقیح مقررات داخلی با توجه به اسناد پیش‌گفته به‌منظور تضمین حقوق کودکان در محیط دیجیتال است. از طرف دیگر، حمایت برخط (آنلاین) از کودکان باید با راهبردها و سیاست‌گذاری‌های جامع دولت‌ها همگام شود. دولت‌ها در نتیجه مکلف‌اند نیازهای کودکان کمتر برخوردار یا در معرض خطر را برآورده ساخته و در صورت لزوم اطلاعات مناسب را در اختیار این دسته از کودکان قرار دهند. همچنین، به‌منظور هماهنگی میان بخشی و افزایش بهره‌وری، دولت‌ها باید نهادی را مأمور هماهنگ کردن سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های دولتی کنند. طبیعی است دولت‌ها وظیفه دارند برای تحقق حقوق کودکان در محیط دیجیتال مبادرت به تخصیص منابع

انسانی و مالی در این حوزه کنند؛ زیرا اثرگذاری تقنینی، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در این حوزه مستلزم پوشش حداکثری کودکان است. از دیگر تکالیف مهم دولت‌ها در تحقق حقوق کودکان در محیط دیجیتال، همانا جمع‌آوری داده و پژوهش است. داده‌ها و پژوهش‌های به‌روز برای فهم آثار محیط دیجیتال بر کودکان و ارزیابی اثربخشی مداخله‌های دولتی بسیار اهمیت دارد. نهادهای حقوق بشری ملی مانند مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک وزارت دادگستری موظف هستند وضعیت حقوق کودکان در محیط دیجیتال را پایش کرده و شکایت‌های کودکان در مورد نقض حقوقشان را دریافت و بررسی کنند. همچنین در صورت وجود دیگر نهادهای پایش مستقل، نهادهای حقوق بشری ملی موظف هستند با این نهادها همکاری کنند.

دولت‌ها همچنین مکلف هستند حقوق کودک در محیط دیجیتال را برای همه به‌طور عام، و برای اشخاصی که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم با کودکان در ارتباط هستند به‌طور خاص، اطلاع‌رسانی کنند. همچنین دولت‌ها باید برنامه‌های آموزشی برای کودکان، والدین، سرپرستان قانونی، عموم مردم و مسئولین را تسهیل کنند تا از این طریق دانش عمومی نسبت به فرصت‌ها و چالش‌های حقوق کودکان در محیط دیجیتال را ارتقا بخشند. جامعه مدنی شامل انجمن‌های حمایت از کودکان و نیز سازمان‌های مردم‌نهاد فعال در حوزه حقوق کودکان و محیط دیجیتال باید در توسعه، اعمال، پایش و ارزیابی مقررات، سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های مربوط به حقوق کودکان مشارکت فعال داشته باشند. خدمات و محصولات شرکت‌ها و مؤسسه‌های تجاری از جمله شامل مؤسسه‌های غیرانتفاعی، حقوق کودکان در محیط دیجیتال را به‌طور مستقیم و غیرمستقیم متأثر می‌کنند. در همین راستا بخش تجاری باید حقوق کودکان را رعایت کرده و در صورت نقض این حقوق، جبران خسارت مقتضی کند. دولت‌ها موظف هستند تضمین کنند که بخش تجاری تکالیف خود را ایفا می‌کند. در حوزه تبلیغات و بازاریابی تجاری، دولت‌ها موظف‌اند مصالح عالی‌ه کودکان را در بالاترین اولویت قوانین تبلیغاتی و بازاریابی قرار دهند. دولت‌ها در نهایت موظف‌اند سازوکارهای قضایی و غیرقضایی جبران خسارت مؤثر و متناسب برای نقض حقوق کودکان در محیط دیجیتال را در

دسترس همه کودکان و سرپرستان قانونی آنها بگذارند.

در حیطه داخلی نگرشی به قوانین فعلی حاکم در نظام جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد که کلیات قوانین و مقررات موجود در نظام حاکمیتی می‌تواند حمایت‌های کلی را از قشر کودک و نوجوان مورد نظر قرار دهد. علاوه بر این حالت کلی، در برخی قوانین از جمله ماده ۲۸ قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸/۳/۵ مجلس شورای اسلامی در راستای صیانت از حقوق کودکان در فضای مجازی مقرر شده است: «... دادگاه‌های ایران در موارد زیر نیز صالح به رسیدگی خواهند بود: جرایم رایانه‌ای متضمن سوءاستفاده از اشخاص کمتر از ۱۸ سال، اعم از آن که مرتکب یا بزه‌دیده ایرانی یا غیرایرانی باشد».

از اواسط دهه ۸۰ با فراگیری اینترنت، به صورت جدی‌تر به بحث صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی پرداخته شد، به نحوی که وزارت فرهنگ و ارشاد و مرکز رسانه‌های دیجیتال، پلیس فتا و سازمان فناوری اطلاعات اقدام‌های ترویجی در این رابطه انجام دادند. در سال ۸۸ که قانون جرایم رایانه‌ای به تصویب رسید، بحث هرزه‌نگاری مرتبط با کودکان و نوجوانان در مواد ۱۴ و ۱۵ آن دیده شد و به دادگاه‌ها صلاحیت داده شد تا بتوانند با موضوع‌های مربوط به آن برخورد کنند. اما از آنجاکه در این زمینه نقص مقررات‌گذاری و سیاست‌گذاری دیده می‌شد، مرکز ملی فضای مجازی از سال ۹۲ در گروه‌های کاری مختلف بحث صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی را در دستور کار قرار داد و سند صیانت از کودک و نوجوان در فضای مجازی را در سال ۹۵ در کمیسیون عالی محتوای این مرکز به تصویب رساند. با وجود وجود و به دلیل اینکه این سند در آن زمان به تصویب شورای عالی فضای مجازی نرسید و در صف تصویب باقی ماند، در سال ۹۷ و متناسب با شرایط، مورد بازنگری مجدد قرار گرفت و در نهایت در ۱۷ خرداد سال ۱۴۰۰ با هدف ساماندهی فضای مجازی کودک و ایجاد یک زیست‌بوم محافظت شده، توسط شورای عالی فضای مجازی به تصویب نهایی رسید. مطابق این سند باید کلیه سکوها و ارائه‌دهندگان محتوا و خدمات فضای مجازی در مدت یک‌سال، نسبت به صیانت از داده‌ها، رده‌بندی و تفکیک محتوا و خدمات ویژه هر رده سنی از

خدمات عمومی اقدام کنند و به موجب این مصوبه همچنین وزارتخانه‌ها مکلف شدند به شکل غیرانحصاری در رابطه با سکوها و خدمات صیانت‌شده برای خردسالان اطلاع‌رسانی کنند و همه نیازمندی‌های عمومی و ضروری کودک شامل موتور جستجو، شبکه‌های اجتماعی و اپلیکیشن‌ها باید در محیطی امن در دسترس کودکان قرار بگیرند.

تدوین‌کنندگان به ۹ سیاست کلان برای محافظت از کودکان در برابر آسیب‌های احتمالی فضای مجازی اشاره کرده و در ادامه فعالیت‌های ایجابی خاصی را به برخی نهادهای اجرایی و حاکمیتی واگذار کردند؛ از جمله این مسئولیت‌ها تولید، مدیریت و نظارت بر تولید محتوای محتوایست که افزون بر برخی از وزارتخانه‌ها به بسیج، سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان صداوسیما و وزارت ارشاد نیز واگذار شده است. این ۹ سیاست عبارت‌اند از:

- توسعه محیط‌های صیانت‌شده در فضای مجازی؛
 - رده‌بندی محتوا و خدمات متناسب با سن و جنسیت و آمادگی جسمی؛
 - ارتقای سواد مجازی و مهارت‌افزایی کودکان با ابزارهایی که در اختیار والدین قرار می‌گیرد؛
 - آگاه‌سازی و هوشیارسازی والدین و مربیان به دلیل نقش حمایتی آنان در این زمینه؛
 - پیشگیری از ارائه محتوای خدمات مضر؛
 - برخورد قضایی با افراد و گروه‌هایی که علیه کودک و نوجوان اقدام مجرمانه انجام می‌دهند؛
 - مراقبت اجتماعی از افرادی که در این فضا آسیب دیده یا در معرض خطر هستند؛
 - مشارکت محوری بخش خصوصی؛
 - توسعه همکاری بین‌المللی با کشورهای مختلفی که نسبت به این موضوع دغدغه دارند (سند صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی).
- این سیاست‌ها که در چهارچوب فرهنگ اسلامی-ایرانی برای استفاده مناسب از فضای مجازی و پیشگیری از آسیب‌های احتمالی آن به تصویب رسیده، نهادها و سازمان‌های مختلف را موظف به تقسیم کار ملی و اقدام‌های کلان می‌کند. در واقع

مدیریت کلان، راهبری و تدوین الگوهای عملیاتی و مقررات عمومی صیانت از خردسالان، کودکان و نوجوانان در فضای مجازی باید توسط مرکز ملی فضای مجازی از طریق کمیته‌ای متشکل از نمایندگان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، وزارت آموزش و پرورش، وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، وزارت تعاون کار و رفاه اجتماعی، وزارت اطلاعات، وزارت صمت، قوه قضائیه، نیروی انتظامی، سازمان صداوسیما، سازمان تبلیغات اسلامی، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه، سازمان بسیج مستضعفین، اعضای شورای عالی فضای مجازی، افرادی از بخش خصوصی و اساتید دانشگاه و به انتخاب دبیر شورای عالی و رئیس مرکز ملی فضای مجازی تدوین و مورد نظارت قرار گیرد. ایجاد زیرساخت‌ها و خدمات پایه و پیشران ویژه محیط‌های صیانت‌شده مجازی اعم از احراز هویت، امکان دسترسی طبقه‌بندی شده، امکان نظارت اولیاء، گزارش‌دهی، خدمات پرداخت و مقررات‌گذاری و ... با همکاری نهادهای ذیربط ایجاد و ارائه شود. در این راه حمایت از توسعه نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای بومی مورد نیاز محیط صیانت‌شده مانند جویسگر ایمن، نرم‌افزارهای نظارت والدین و تبلت‌های دانش‌آموزی و ملزم بودن کلیه سکوها و ارائه‌دهندگان محتوا و خدمات فضای مجازی مرتبط با خردسال، کودک و نوجوان به ارائه در بستر محیط صیانت‌شده بسیار حائز اهمیت است. در این‌راه به کارگیری نوجوانان مستعد و خلاق برای توسعه محتوا و خدمات مفید و سازنده در وزارت آموزش و پرورش و همکاری نهادهایی چون سازمان بسیج مستضعفین، سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان صداوسیما و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی بسیار مثمرتر خواهد بود و تعامل مؤثر و هم‌افزا با کشورها، سرویس‌دهندگان خارجی و نهادهای بین‌المللی به‌منظور رعایت استانداردها و معیارهای جمهوری اسلامی ایران بسیار مهم است تا الگودهی و الگوگیری تجارب موفق از طریق شرکت در مجامع، کارگروه‌ها و برنامه‌های بین‌المللی به‌دست آید.

به‌طورکلی می‌توان گفت ترویج امنیت محیط دیجیتال برای کودکان از این مهم ناشی می‌شود که در عصر فناوری اینترنت ابزاری مهم است که می‌تواند در خدمت کمک به کودکان، جهت دستیابی به حقوق خود از جمله حق بر آموزش و پرورش، حق بر آزادی

بیان، آزادی بر تشکل و مشارکت کامل در زندگی اجتماعی، فرهنگی و سیاسی باشد.

۴- نهاد خانواده، محیط دیجیتال و استفاده ابزاری از کودکان

کودکان مهم‌ترین دارایی هر خانواده محسوب می‌شوند و والدین از بدو تولد تلاش می‌کنند فضایی سالم برای رشد و پرورش آنان فراهم کنند. والدین به فرزندان خود کمک می‌کنند رشد کنند، ببالند و تا رسیدن به آینده‌ای روشن همراه آنان هستند. باید گفت خانواده رکن بنیادین پرورش جسمی، روحی و اجتماعی کودک است و تربیت فرزندان از دشوارترین، حساس‌ترین و پرمهم‌ترین وظایف بشری به‌ویژه والدین است که نتیجه نهایی آن، هم به خانواده و هم به جامعه بازمی‌گردد. در عصر حاضر محیط دیجیتال نیز عضوی جدایی‌ناپذیر از زندگی کودکان شده است و ناگزیر کودکان در این دنیا رشد می‌کنند، پس رویکرد سلبی و نادیده گرفتن به‌معنای پاک‌کردن صورت مسئله است و باید گفت در عصری که فضای مجازی و امکانات دیجیتال یکی از نیازهای اساسی بشر شده و حتی وسیله‌ای برای امرار معاش بسیاری از خانواده‌ها به‌شمار می‌رود، تلاش برای نادیده گرفتن آن تقریباً محال و دور از منطق است.

امروزه والدین شاهد علاقه مفرط کودکان به رسانه‌ها و تأثیرپذیری سریع و عمیق آنان هستند که باعث انزوای، استرس، افت تحصیلی، پرخاشگری، کاهش میزان مطالعه و بالاخره خمودگی و زیان‌های جسمی جبران‌ناپذیری برای آنان می‌شود. در سراسر جهان کودکان و نوجوانان بخشی از اوقات خود را به درگیر شدن با بازی‌های آبرخطنلاین و استفاده از شبکه‌های مجازی برای آشنایی با همسن و سالان خود و ارتباط با دیگران صرف می‌کنند. استفاده نادرست از رسانه‌های گروهی و اینترنت بسیاری از جنبه‌های مهم زندگی مثل همنشینی با خانواده، بازی‌های گروهی بیرون از خانه، ورزش کردن و از همه مهم‌تر خواب را با چالش همراه کرده است. این موارد و بسیاری موارد بیشتر موجب بروز نگرانی‌هایی برای والدین و دیگر علاقه‌مندان به سرنوشت بشر شده است و ممکن است کودکان در این دنیای بی‌حدومرز در معرض انواع سوءاستفاده‌ها قرار بگیرند. پس چاره‌ای جز این نیست که خانواده‌ها در این فضا

نیز همراه کودکان باشند و به آنها کمک کنند شیوه بهره‌گیری سالم و ایمن از تکنولوژی‌های دیجیتال را فراگیرند.

امروزه یکی از پدیده‌های نوظهور که بسیاری از کارشناسان فضای مجازی بر وقوع آن باور دارند، شکاف دیجیتال است که منجر به ایجاد فاصله بین اعضای خانواده با یکدیگر، به‌ویژه والدین و فرزندان می‌شود و پیامدهای مختلفی همراه دارد. در حقیقت با رشد جایگاه سرگرمی‌های دیجیتال در زندگی کودکان، شاهد رشد سواد دیجیتالی آنها به‌صورت غیرمستقیم هستیم و افزون‌برآن، وقتی کودکان علاوه بر سرگرمی و بازی برای ارتباط با مدرسه و معلم، حضور در کلاس، آموزش، انجام تکالیف و تمرین مجبور هستند از وسایل دیجیتالی استفاده کنند، ناخودآگاه مهارت استفاده از این ابزار را هم کسب می‌کنند و ساعت‌ها وقت خود را با این ابزار سپری کرده و بعضاً بهتر و سریع‌تر از والدینشان نیز از این ابزار استفاده می‌کنند و این همان فاصله اطلاعاتی بین والدین و فرزندان در محیط دیجیتال است که در برخی موارد منجر به ضعف کنترل والدین بر عملکرد فرزندان هنگام کار با ابزار دیجیتال و فضای اینترنت می‌شود.

باید گفت امروزه کنترل فرزندان از دنیای فیزیکی به دنیای مجازی سوق یافته و نظارت والدین بر فرزندان و روابط آنها با همسالان باید در فضای اینترنت با حساسیت بالایی همراه باشد و این تنها با همراهی والدین با فرزندان است که میسر می‌شود. بهره‌گیری از امتیازها و قابلیت‌های فضای مجازی در رشد و پرورش کودکان برای استفاده هدفمند از قدرت رسانه بسیار مهم است. خانواده‌ها باید برای در امان ماندن فرزندان از آسیب‌ها رویکردی هدفمند در پیش بگیرند؛ برای مثال در خانه قانون‌ها و مقررات منطقی و منظمی برای استفاده از ابزار دیجیتال وضع کنند و زمان‌هایی را تعیین کنند تا اعضای خانواده باهم به تماشای تلویزیون یا فیلم سینمایی بنشینند. در بازی‌های رایانه‌ای کودک مشارکت کنند. در فضای مجازی حضور داشته باشند و بخشی از ارتباط خود با کودک را به این فضا منتقل کرده و دوستان برخط و غیربرخط فرزندان را بشناسند و از برنامه‌های نرم‌افزاری و تارنماهای مورد استفاده فرزندان مطلع باشند. البته باید گفت جاسوسی از فعالیت‌های فرزند در دنیای دیجیتال هزینه‌بر و بی‌نتیجه است

و بهترین راه همراهی و همدلی است. والدین می‌توانند با الگوسازی مناسب از خود در استفاده از ابزار دیجیتال بهترین تعیین‌کننده رفتار برای کودکان باشند. در واقع کودک در بخشی از دوران رشد، بیش از هر دوره‌ای از کسانی تقلید می‌کند که پیرامون او قرار دارند؛ لذا نهادینه کردن برخی از جنبه‌های رفتار اجتماعی در این دوران نیازمند همکاری و همراهی خانواده‌هاست.

تعامل مناسب والدین با کودکان و گفتگوی صمیمانه بهترین راه پذیرش توصیه‌ها و راهنمایی‌های والدین از سوی کودک است. در واقع آموزش صحیح و آگاهی دادن که لازمه آن ارتباط دوسویه بین والدین و فرزندان است، در هدایت صحیح کودکان و نوجوانان بسیار حائز اهمیت است. والدین باید در مورد مسائل روزمره و آشنایی با شبکه‌های اجتماعی با کودک و نوجوان صحبت کنند، حدود مرزها و قوانین را به او بیاموزند و او را از خطرهای احتمالی باخبر کنند تا کودک و نوجوان به کمک والدین مسیر صحیح را پیموده و بتواند درست تصمیم بگیرد. پدر و مادر باید به کودک و نوجوان گوشزد کنند که اطلاعات خصوصی را در فضای مجازی منتشر نکنند، صفحات کاربری خود را به دوستان و خانواده محدود کنند و بدانند چت‌های نامناسب، کامنت‌ها و پست‌های الکترونیک توهین‌آمیز ممکن است پیامدهای جبران‌ناپذیری داشته باشند. در کنار همه این‌ها، والدین و مربیان معاصر باید دانش خود نسبت به فناوری و دنیای روز را پیوسته افزایش داده و با بالا بردن سواد دیجیتال خود از خطرهای احتمالی محیط دیجیتال مطلع باشند و اقدام‌های لازم برای ایمن نگه داشتن کودکان را انجام دهند.

نکته مهم دیگر دسته‌بندی محتوایی ویژه کودکان و نوجوانان است. لازم است والدین و خانواده‌ها بر اختصاص محتواهای متناسب با سن و جنسیت و علایق کودکان حساس باشند. حال آنکه محتوای عمومی اینترنت بر این اساس دسته‌بندی نشده است و استفاده از این فضا به شدت نیازمند همراهی و نظارت والدین است. در کشورهای پیشرفته فضای اینترنت کودکان را از اینترنت عمومی مجزا کرده و سیمکارت‌های کودک و نوجوان دارای اینترنت دوستدار کودک و نوجوان است که بر اساس فهرست سفید به‌گونه‌ای تنظیم شده است که صرفاً امکان دسترسی به تارنماهای مجاز برای کودکان و نوجوانان

فراهم است و یا مجموعه‌هایی محتواهای متناسب با سن و جنس و علایق کودکان را دسته‌بندی و پیشنهاد می‌کنند.

اما یکی از موضوع‌هایی که به‌دنبال گسترش فضای مجازی در جامعه امروز شکل گرفته است، ایجاد طبقه‌ای از کودکان است که به‌واسطه فضای مجازی و استفاده از اینترنت به‌عنوان ابزاری برای کسب درآمد در این محیط به‌کار گرفته می‌شوند. وقتی از واژه کودک کار استفاده می‌شود، ناخودآگاه تصویری از کودکانی که در فضاهایی مثل خیابان و چهارراه‌ها کار می‌کنند به ذهن متبادر می‌شود، اما با گسترش فضای مجازی در زندگی عادی انسان‌ها، شاهد کودکان کاری هستیم که با ظاهری آراسته و در خانه‌هایی لوکس زندگی می‌کنند و والدین آنها به‌خاطر شهرت و در بسیاری از موارد برای کسب درآمد از کودکان خود در فضای مجازی سوءاستفاده می‌کنند. کودکانی که برای عکاسی و فیلم‌برداری ساعت‌ها باید جلوی دوربین قرار بگیرند و گاهی گریم‌های سنگین و لباس‌های نیمه‌عریان را تحمل کنند. والدین تصاویر و فیلم‌های خصوصی آنها را در فضای مجازی منتشر می‌کنند و از تصویر و صدای کودکان برای تبلیغ، مدلینگ، کسب دنبال‌کننده و ... استفاده می‌کنند. باید گفت این کودکان بدون آنکه بخواهند طعمه بردگی نوین در فضای مجازی می‌شوند؛ زیرا نمی‌توان این کودکان را در خانه زندانی کرد درحالی‌که همه افراد جامعه در مدرسه، کوچه و خیابان گوشی‌به‌دست هستند و فیلم‌ها را با یکدیگر ردوبدل کرده و آنها را می‌بینند و به‌هم نشان می‌دهند. این در حالی است که برخی از والدین خواسته یا ناخواسته کودکان خود را وارد بازی اقتصادی می‌کنند که در آینده و بزرگسالی آنها برایشان عواقب خوبی نخواهد داشت و با مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو خواهند شد. ممکن است این‌گونه تصور شود این کودکان که به واسطه نظارت و یا حضور والدینشان از مزایایی مانند شهرت و درآمدزایی در شبکه‌های اجتماعی بهره‌مند می‌شوند درواقع فعالیت لذت‌بخش و جذابی انجام می‌دهند، اما حضور زودهنگام، اجباری و فعالیت در فضایی که همه امور در آن برای سال‌ها ثبت خواهد شد و باقی خواهد ماند، آسیب‌هایی را در پی خواهد داشت که زیر ظاهر جذاب تصاویر ایدئال و رؤیایی پنهان شده است و سلامت روان کودک را در حساس‌ترین سال‌های زندگی او

نشانه گرفته است. سال‌هایی که شکل‌گیری زیربنای سلامت و شخصیت کودک در حال انجام است. علاوه‌براین، این‌گونه مورد توجه قرار گرفتن کودکان باعث می‌شود آسیب‌هایی جدی به شخصیت آنها وارد شود و ناخواسته مسیر زندگی کودک و آینده شغلی آنها تحت‌الشعاع قرار بگیرد. این خطر نیز وجود دارد که این کودکان در آینده طعمه آزارگران جنسی یا افراد پدوفیلیا قرار بگیرند؛ زیرا کودکان درکی از شرایط جامعه نداشته و با حضور نمایشی در فضای مجازی، حریم خصوصیشان نقض شده و به‌جای برآورده شدن نیازهای اساسی و بازی کردن، سوژه تبلیغاتی خانواده و افراد سودجو شده‌اند. این نقض حریم خصوصی می‌تواند منجر به سرخوردگی و خجالت آنها در بزرگسالی شود و حتی از خانواده خود سؤال کنند که چرا بدون رضایت آنها و برای کسب دنبال‌کننده و درآمد و تأمین انواع کمبودهای خود اقدام به انتشار تصاویر و فیلم‌های خصوصی آنها کرده‌اند.

نکته مهم دیگری نیز درباره انتشار تصویر، ویدئو و دیگر اطلاعات شخصی کودک در فضای اینترنت وجود دارد. باید گفت علاوه بر کودکانی که با اهداف اقتصادی و دیده شدن در فضای مجازی هر روزه با انتشار اطلاعاتشان در محیط دیجیتال مواجهیم، امروزه به واسطه اینترنت و شبکه‌های اجتماعی با انتشار بی‌رویه عکس‌ها و اطلاعات خصوصی افراد از جمله کودکان نیز مواجه هستیم. عکس‌هایی رنگارنگ از لحظه‌های مختلف زندگی کودک از بدو تولد در سنین و حالت‌های مختلف که توسط والدین، اقوام و دوستان و به مدد گوشی‌های همراه در شبکه‌های مجازی بارگذاری می‌شود و بی‌ضابطه در اختیار هر کسی قرار می‌گیرد. چنان‌که در بسیاری موارد به‌سادگی می‌شود روند هفتگی رشد کودکان را با جزئی‌ترین احوالات چون اولین تجربه غذا خوردن، دندان درآوردن، راه رفتن، دستشویی رفتن و ... را مشاهده کرد.

درواقع بازنشر تصاویر کودکان با اهداف مختلف نظیر تفریح و سرگرمی، نمایش زیبایی و استعدادهای کودک، برانگیختن حس ترحم مخاطبان، تبلیغ کالا و خدمات در فضای مجازی و صفحات اینترنتی نقض حریم خصوصی کودکان و نادیده انگاشتن مصالح عالی‌ه آنان تلقی می‌شود. از آنجایی‌که کودکان به‌دلیل شرایط سنی درک درستی

از کارکردهای اینترنت و شبکه‌های اجتماعی ندارند، اما قطعاً در آینده از مشاهده تصاویر خود در لحظه‌های خصوصی و حالت‌های مختلف به‌صورت عمومی خجالت کشیده، سرخورده می‌شوند و عزت‌نفسشان خدشه‌دار خواهد شد.

از منظر حقوقی و طبق کنوانسیون حقوق کودک، نقض حریم خصوصی کودک جرم محسوب شده و می‌تواند کودک را در معرض مخاطره‌ها و آسیب‌های جسمانی و روانی در آینده قرار دهد و مرجع ملی کنوانسیون حقوق کودک وزارت دادگستری در بیانیه‌ای از همه رسانه‌ها به‌ویژه رسانه ملی خواسته است، کنشگران عرصه حقوق کودک، اشخاص حقیقی و حقوقی حتی والدین و سرپرستان کودکان با احترام به حقوق کودکان و با توجه خاص به مصالح عالی‌ه کودکان، از انتشار تصاویر آنها با هر هدفی در صفحات شخصی، فضای مجازی، تارنماهای خبری و جراید مکتوب خودداری کنند. در قوانین و کنوانسیون‌های بین‌المللی نیز حقوق کودکان به رسمیت شناخته شده است و در سطح جهان کودکان زمانی که به سن قانونی برسند می‌توانند از والدینشان به دلیل نقض حریم خصوصی شکایت کنند (حسینی‌اکبرنژاد و جواهری‌آراسته، ۱۳۹۹، ص. ۱۱۰). در اینجا نیز ماده ۳۲ کنوانسیون حقوق کودک، حق کودکان را محترم شمرده و بر حفظ حریم شخصی کودک در برابر تمام اشکال استثمار که هر یک از جنبه‌های رفاه کودک را به مخاطره بیندازد، تأکید دارد. در قانون ایران نیز قوانینی چون قانون حمایت از کودک و نوجوان، از حقوق کودکان حمایت می‌کند و اگر سوءاستفاده از کودکان به‌حدی باشد که مصداق کودک‌آزاری باشد و منجر به صدمه‌های روحی، روانی و اخلاقی او شود جرم تلقی شده و مورد حمایت قانون قرار می‌گیرد.

۵- راهکارها و پیشنهادهایی در حمایت از حقوق کودکان در محیط

دیجیتال

شاید بتوان راهکارهای مختلفی در حمایت از حقوق کودکان در محیط دیجیتال ارائه کرد، اما به‌نظر می‌رسد آموزش کودک، نظارت و لزوم قانون‌گذاری مهم‌ترین راهکارها در این خصوص باشد؛ زیرا چنانچه کودک در استفاده از محیط دیجیتال آموزش لازم را

دریافت کند، در همان حال نوعی نظارت بر فعالیت و حضور وی در محیط دیجیتال وجود داشته باشد و قوانین مناسب و کارآمد نیز تدوین گردد، شرایط مساعد در راستای تحقق هرچه بیشتر حقوق کودک در محیط دیجیتال فراهم می‌گردد (مظلوم‌زاده؛ جمال‌زاده و شهابی، ۱۴۰۰، ص. ۵۰). برای مراقبت و همراهی کودکان و نوجوانان در فضای مجازی و بستر نامحدود اینترنت می‌توان از راه‌های مختلف و متفاوتی استفاده کرد که البته همه این راهکارها در سایه ایجاد نگرش صحیح و بالا رفتن فرهنگ اجتماعی در پذیرش و استفاده از فناوری است.

۵-۱- آموزش

مهم‌ترین و ابتدایی‌ترین راهکار، آموزش کودکان در فضای مجازی است. این آموزش می‌تواند منجر به تکامل و رشد کودکان شود. در کنار آن آگاهی‌بخشی و اطلاع‌رسانی صحیح والدین در برخورد با استفاده کودکان از اینترنت در منزل و کسب آمادگی لازم برای مواجهه به موقع و اصولی با کودکان بسیار مهم و راهگشاست؛ زیرا استفاده مناسب و به‌جا از فناوری در زندگی بشر امروز نوعی امتیاز است؛ به‌طورمثال محیطی مجازی چون متاورس در عین حال که تأثیرهای مخرب و منفی همراه دارد، می‌تواند مکانی عالی برای کاوش و یادگیری و بالا بردن سطح مهارت‌های اجتماعی و فردی در کودکان باشد. الگوهی مناسب والدین به کودکان یکی از مهم‌ترین راهکارها در این زمینه است. اگر والدین پیوسته مشغول گوشی و فضای مجازی باشند، نباید انتظار داشت که فرزندان ابزار دیجیتال خود را به راحتی کنار بگذارند؛ به‌طورمثال وقتی کتاب از سوی خانواده در سبب نیازهای روزانه خانه باشد و پدر و مادر خود عادت به ورزش و فعالیت‌های فیزیکی مفید داشته باشند و به‌جای گردش‌های بی‌هدف و وقت‌گیر در فضای مجازی، بخشی از فعالیت‌های روزانه خود را به انجام کارهای مفید فردی یا گروهی اختصاص دهند، کودک نیز خیلی زود با تأثیرپذیری و الگوبرداری، به‌جای توجه صرف و مطلق به محیط دیجیتال این‌گونه کارها و فعالیت‌ها را به‌عنوان عادت ضروری در زندگی خود احساس می‌کند و به‌کار می‌گیرد. خط‌مشی فناوری و ارتباطات و اطلاعات در

مدارس نیز کمک می‌کند تا آموزگاران با سواد دیجیتال کافی در کنار کودکان باشند تا از فناوری در آموزش استفاده کنند و خود نیرویی نظارتی و همراه در خطرهای احتمالی استفاده از جریان آزاد اطلاعات و اینترنت باشند.

۵-۲- نظارت

آنچه در تربیت کودک مهم است نظارت بر ارتباطات اوست. شاید این نظارت و کنترل در محیط خانواده ساده باشد، اما این امر در محیط دیجیتال با پیچیدگی‌هایی همراه است. با وجود فناوری‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی در جامعه امروز و محورهای و ادغام فرهنگ‌ها، تربیت کودکان امری خطیرتر از گذشته شده است و تا حدی آموزش و پرورش کودکان را از دست والدین خارج کرده است. در این میان نظارت صحیح و اصولی یکی از مهم‌ترین راهکارها برای حفظ کودکان در محیط دیجیتال است. آنچه در ادامه ذکر می‌شود تنها پیشنهادهایی برای کاربرد درست ابزار دیجیتال در خانواده است.

الف) والدین باید در انتشار تصاویر فرزندان خود محتاط بوده و این حس را به کودک نیز منتقل کنند؛ مثلاً به این نکته توجه کنند که قبل از انتشار عکس یا ویدئویی از کودک خود، آن از منظر جوانی کودک خود ببینید. آیا او از این که کس دیگری این عکس یا فیلم را ببیند آزرده نمی‌شود؟ اگر پاسخ منفی بود، آن را منتشر نکنند.

ب) می‌توان با تغییر تنظیمات در شبکه‌های اجتماعی عکس‌های کودکان را به صورت عمومی (public) منتشر نکرد، بلکه آن‌ها را تنها با گروه کوچکی از نزدیکان مورد اعتماد به اشتراک گذاشت. با این کار حس حفظ حریم شخصی برای کودک پررنگ می‌شود.

ج) باید مراقبت‌های امنیتی را جدی گرفت و هنگام انتشار تصویر کودک برای مثال در مهدکودک یا مؤسسه‌های آموزشی و تفریحی، آدرس یا نام مکان را مشخص نکرد تا نشانه‌ای از محل زندگی کودک به بیننده عکس‌ها ندهد؛ این کار می‌تواند خطرهای احتمالی را کاهش دهد. همچنین در برخی اپلیکیشن‌ها و برنامه‌های رایانه‌ای به‌طور خودکار محل گرفتن عکس را ثبت می‌شود. می‌توان در این موارد گزینه لوکیشن را حذف کنید.

د) موضوع مهم دیگر این است که انتشار عکس عریان از کودکان به هیچ وجه پسندیده نیست. گرفتن عکس در ساحل، توالی و حمام را اکیداً برای کودک خود ممنوع کنید. به این فکر کنید که ممکن است یک فرد پدوفیلی آن را ببیند و چه مخاطره‌هایی برای کودک به وجود بیاورد.

ه) والدین می‌توانند هیچ عکس تمام‌رخی از کودک خود منتشر نکنند تا امکان شناسایی توسط نرم‌افزار منتفی باشد. این توصیه به‌ویژه برای کسانی است که ممکن است مورد طمع باشند مانند تاجران ثروتمند یا هر کسی که روی فرزندش حساس است. (و) بهتر است این فرهنگ را ایجاد کرد که از کودکان بالای دو سال برای ارسال عکسشان حتی برای پدربزرگ و مادربزرگ اجازه گرفت؛ این کار علاوه بر ایجاد حس احترام رعایت حریم خصوصی را به کودک یاد می‌دهد.

۳-۵- قانون‌گذاری از سوی نهادهای اجتماعی

از مهم‌ترین وظایف دولت‌ها و نهادهای اجتماعی توجه به مشکلات کودکان و پیش‌بینی آسیب‌های احتمالی است. در واقع اگر موانع و محدودیت‌های حقوقی و اجتماعی توسط سیاست‌گذاران و نهادهای ذی‌ربط برطرف نشود و نقاط ضعف و چالش‌های قانونی بررسی شده و مورد توجه قرار بگیرد، بقیه ارکان جامعه نیز می‌توانند در صیانت از حقوق کودکان در این فضا موفق عمل کنند. در واقع در بسیاری موارد عدم هماهنگی و کاستی در زمینه‌های مختلف جامعه و مغایرت قانونی و نبود ضمانت اجرای کافی و نبود فرهنگ‌سازی درست در زمینه حقوق شهروندی و حقوق کودکان منجر به نقض این حقوق می‌شود.

۴-۵- تصویب مقررات کیفری و اصلاح قوانین موجود در حمایت از

کودکان آسیب‌دیده در محیط دیجیتال

در کنار آموزش و قانون‌گذاری برای کودکان و خانواده‌ها در استفاده از ابزار فناورانه، حمایت و محافظت از کودکانی که به‌نوعی در این محیط مورد آسیب قرار گرفته‌اند نیز اهمیت دارد. تصویب قوانین و مقررات جامع و مؤثر در جرایم رایانه‌ای و آیین دادرسی

جرائم رایانه‌ای در حمایت از کودکان و نوجوانانی که به واسطه حضور یا استفاده از محیط دیجیتال دچار آسیب شده‌اند، می‌تواند در جلوگیری از تکرار جرائم مؤثر بوده و به نحوی عملی و مناسب از آسیب‌دیدگان حمایت کند. همچنین با توجه به سرعت تغییرهای محیط دیجیتال و به‌وجود آمدن عرصه‌های مختلف و متنوع در امکانات فناورانه جامعه، ضروری است قوانین و مقررات فضای سایبری فعلی نیز با توجه به تغییرهای جدید به‌روزرسانی شده تا بتواند به‌طور کامل و کافی از بزه‌دیدگان جرائم سایبری حمایت کند.

نتیجه‌گیری

در سال‌های اخیر همه ابعاد زندگی بشر، با وجود پیشرفت‌های سریع و شگفت‌انگیز فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات بسیار تحت تأثیر قرار گرفته است. زندگی کودکان نیز به‌دنبال این پیشرفت‌ها دچار دگرگونی‌های بی‌سابقه‌ای شده و سرگرمی‌های دیجیتال نقش مهمی در آن یافته است، که نمی‌توان از آن چشم پوشید. خلق فناوری بلاکچین در کنار شیوع ویروس کرونا باعث گسترش فناوری‌های جدید سه‌بعدی و بستر متاورس شد که همین موضوع فاصله‌هایی فیزیکی میان انسان‌ها ایجاد کرد که به‌دنبال آن استفاده از فناوری بیش‌ازپیش امری اجتناب‌ناپذیر شده و سبب شد تا محیط مجازی در کنار محیط حقیقی به‌عنوان محلی برای صرف وقت و انرژی انسان‌ها از جمله کودکان مورد توجه قرار گیرد. کودکان امروزی به‌طور گسترده به بازی‌ها و سرگرمی‌هایی روی آورده‌اند که نه‌تنها برایشان سود چندانی نداشته بلکه انزوا، گوشه‌گیری و دوری از جمع را در آنان تقویت کرده و حتی در بسیاری مواقع آنان را به کودکانی پرخاشگر تبدیل می‌کند. درواقع هم‌اکنون شاهد تولد نسلی از انسان‌ها هستیم که از ابتدای کودکی چشم به دنیای فناوری و ابزار هوشمند گشوده‌اند که به مراتب از لحاظ سواد دیجیتال، سواد عمومی، سواد مالی و حقوقی بالاتر از پیشینیان خود هستند، اما از نظر ارتباط با دنیای واقعی و تعامل‌های انسانی به مراتب ضعیف‌تر بوده و با پدیده‌های احساسی بیگانه هستند. باید توجه کرد که در این فضای بی‌انتها و پرسرعت مجازی خطرهای بسیاری

کودکان را تهدید می‌کند و شرایطی فراهم می‌شود که حقوق آنان نقض یا محدود گردد. در نتیجه توجه، حمایت و صیانت حقوق کودکان از سوی دولت‌ها و سایر نهادهای دولتی و مدنی و متولیان امور کودکان در سطح بین‌المللی و داخلی ضروری است. از منظر حقوقی و در سطح بین‌المللی نیز اسناد و اقدام‌های مهمی در صیانت از حقوق کودکان به چشم می‌خورد. یکی از مهم‌ترین اسناد حقوقی در این زمینه، پیمان‌نامه حقوق کودک سازمان ملل متحد است که در سال ۱۹۸۹ میلادی به تصویب رسید. در سال‌های بعد و با پیشرفت اینترنت و رسانه‌های دیجیتال این سند حقوقی مورد بازنگری قرار گرفت و برای حمایت از حقوق کودکان و جلوگیری از تضییع حقوق آنها در محیط مجازی و دیجیتال مفاد جدیدی به آن افزوده شد. از جمله مفاد جدید این پیمان‌نامه اجرای قانون حمایت از اطلاعات عمومی در فضای اینترنت، ساده کردن اصطلاحات و شرایط استفاده از نرم‌افزارهای دیجیتال مخصوص کودکان، تعیین ناظرانی برای مناسب‌سازی مطالب و محتواهای ارائه‌شده از سوی شرکت‌های رسانه‌ای برای کودکان زیر ۱۸ سال و ... است.

از جمله اقدام‌های بین‌المللی دیگر، اعلامیه یونسکو در سال ۱۹۹۹ میلادی برای حمایت از حقوق کودکان و طرح اقدام برای حمایت از آنان، گزارش سالانه یونیسف درباره وضعیت کودکان در سال ۲۰۱۷ میلادی برای تحقق حقوق کودکان در فضای سایبری، توصیه شورای اروپا در سال ۲۰۱۸ میلادی به کشورهای عضو در محافظت و تحقق حقوق کودک در محیط دیجیتال را می‌توان نام برد. در کنار این موارد در تفسیر عمومی شماره ۲۵ منتشره در تاریخ ۲۱ مارس ۲۰۲۱ میلادی، کمیته حقوق کودک سازمان ملل متحد یک نهاد حقوق بشری پیمان‌محور، به چگونگی اعمال پیمان‌نامه حقوق کودک توسط دولت‌ها در حوزه دیجیتال پرداخت. هدف کمیته از این تفسیر عمومی، ارائه راهبرد برای تقنین و سیاست‌گذاری در زمینه تحقق تعهدهای دولت‌ها در چهارچوب پیمان‌نامه حقوق کودک و پروتکل‌های اختیاری آن در پرتوی فرصت‌ها، مخاطره‌ها و چالش‌های محیط دیجیتال بود. به بیان بهتر، امروز با تفسیر عمومی این کمیته، حقوق کودک نه تنها در محیط غیربرخط بلکه در محیط دیجیتال و برخط نیز تضمین می‌شود.

از منظر داخلی علاوه بر اینکه کلیات قوانین و مقررات جمهوری اسلامی حمایت‌های کلی را از قشر کودک و نوجوان مورد نظر قرار می‌دهد، تصویب سند صیانت از حقوق کودکان و نوجوانان در فضای مجازی با هدف ساماندهی فضای مجازی کودک و ایجاد یک زیست‌بوم محافظت شده، توسط شورای عالی فضای مجازی اقدامی مهم و راهبردی در این زمینه است که در آن به ۹ سیاست کلان برای محافظت از کودکان در برابر آسیب‌های احتمالی فضای مجازی اشاره شده است و تدوین‌کنندگان در سازوکاری تولید، مدیریت و نظارت بر تولید محتوا را به برخی نهادهای اجرایی و حاکمیتی واگذار کرده‌اند.

در کنار همه سازوکارهای قانونی باید گفت یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین نهادها در ایجاد یا کنترل وابستگی کودکان و نوجوانان به فضای مجازی، خانواده و والدین هستند و به گفته کارشناسان، والدین به‌عنوان الگوهای رفتاری، تأثیر شگرفی در تربیت روانی، فکری و روند اجتماعی شدن فرزندان دارند و می‌توانند نقش بسیار مهمی در مدیریت ارتباط کودکان با محیط دیجیتال داشته باشند؛ لذا نهادینه کردن برخی از جنبه‌های رفتار اجتماعی در دوران کودکی نیازمند همکاری و همراهی خانواده‌هاست. می‌توان نتیجه گرفت که آگاهی و اطلاع والدین از جنبه‌های مثبت و منفی سرگرمی‌های دیجیتال و حضور کودکان در فضای مجازی بسیار مهم است. آنان باید با تشخیص بازی‌های مفید و مناسب سن و جنس کودکان و شناخت نسبت به مسائل تربیتی و آگاهی نسبت به انواع بازی‌های رایانه‌ای، همواره سواد و اطلاعات دیجیتالی خود را به‌روز نگه دارند تا بتوانند پاسخگوی پرسش‌ها و نیازهای فرزندان در این عرصه باشند. در این راه نقش فرهنگ‌سازی و اطلاع‌رسانی مناسب برای خانواده‌ها نیز بسیار حائز اهمیت است و باید در دستور کار مراکز فرهنگی و متولیان امر قرار گیرد. همچنین با رشد شبکه‌های اجتماعی مجازی، یکی از پدیده‌های نوظهور استفاده از کودکان به‌عنوان ابزاری برای تبلیغ و کسب درآمد و جمع کردن دنبال‌کننده از سوی برخی خانواده‌هاست. این کودکان کار مجازی که به‌جای لباس آلوده، پاره و پوسیده و کار کردن در پشت چراغ‌های قرمز، در خانه‌های لوکس و پرتجمل زندگی می‌کنند، با اهداف اقتصادی و اغلب توسط والدین وارد دنیای بی‌حدومرز مجازی می‌شوند. درحالی‌که متخصصان امر در این‌باره هشدار

داده‌اند که کودکان ابزار کسب درآمد نیستند و این اقدام‌ها در آینده برای آنان آسیب‌ها و لطمه‌های جبران‌ناپذیری به دنبال دارد و نقض حریم شخصی محسوب می‌شود. علاوه بر آن انتشار بی‌رویه اطلاعات خصوصی کودکان مانند عکس، ویدئو، صوت و ... با هر هدف و انگیزه‌ای چون نمایش زیبایی و استعداد‌های کودکان، برانگیختن حس ترحم مخاطبان، تبلیغ کالا و خدمات در فضای مجازی و رسانه ملی، سایت‌های خبری و اینترنتی و صفحات شخصی توسط اشخاص حقیقی و حقوقی حتی والدین است نیز نقض حریم خصوصی کودکان محسوب می‌شود و از منظر حقوقی و در قوانین و اسناد بین‌المللی حفظ حریم شخصی کودک محترم شمرده شده و بر حفظ حریم شخصی کودک در برابر تمام اشکال استثمار که هر یک از جنبه‌های رفاه کودک را به مخاطره بیندازد، تأکید شده است و لازم است بشر آگاهانه‌تر از ابزار فناوری استفاده کند که شفاف‌سازی و آگاه کردن جامعه در این زمینه نیز بر عهده کارشناسان و متولیان فرهنگی و حقوقی جامعه است.

باید خاطر نشان کرد که فناوری بیشتر از این که ذاتاً فناورانه باشد، ماهیتی اخلاقی، فرهنگی و انسانی دارد که به‌خودی‌خود مخرب نیست و نحوه استفاده از آن است که بسیار مهم است و عدم توجه به اخلاق در مواجهه با فناوری در عصر حاضر سبب خلق پلتفرم‌ها و خدماتی از فناوری‌های هوش مصنوعی شده است که خارج از اراده و کنترل بشر است و در آینده‌ای نه‌چندان دور و با ادامه این روند شاهد شکل‌گیری نظم نوینی در اجتماع بشری خواهیم بود که در روش مواجهه با جامعه و قانون اثرگذار خواهد بود.

منابع و مأخذ

- ابراهیمی، زهرا و مشرف‌جوادی، زهرا (۱۳۹۸)، «اصول حاکم بر حق کودک بر سلامت در نظام بین‌المللی حقوق بشر»، *فصلنامه حقوق کودک*، زمستان ۱۳۹۸، صص. ۱۱۵-۱۴۰.
- حسینی، محمدرضا (۱۳۹۸)، «مسئولیت دولت‌ها و ساز و کار صیانت از حقوق کودک در فضای مجازی»، *فصلنامه حقوق کودک*، زمستان ۱۳۹۸، صص. ۳۳-۵۹.
- حسینی اکبرنژاد، هاله و جواهری، آراسته (۱۳۹۹)، «حمایت کیفری از کودکان در مقابل

سوءاستفاده در فضای مجازی در قوانین ایران و انگلیس و اسناد بین‌المللی»، مجله پژوهش‌های حقوقی، زمستان ۱۳۹۹، صص. ۱۰۷-۱۳۲.

حسینی، محمدرضا (۱۳۹۸)، مسئولیت دولت‌ها و ساز و کارهای صیانت از حقوق کودک در فضای مجازی، فصلنامه حقوق کودک، سال اول، شماره ۴.

سند صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی، مصوب ۱۴۰۰ شورای عالی فضای مجازی.

مظلوم‌زاده، آمنه؛ جمال‌زاده، عبدالرضا و شهابی، رقیه (۱۴۰۰)، اصول مرتبط با حقوق کودک در محیط دیجیتال، فصلنامه علمی مطالعات فقه اقتصادی، شماره ۳.

توتونچیان، مه‌ری و سرشار، مینا (۱۳۹۹)، حق بر زندگی خانوادگی کودکان در پرتو نظام حقوق بشر، فصلنامه حقوق کودک، شماره ۷.

وزیری، مجید (۱۳۸۴)، حقوق متقابل کودک و ولی در اسلام و موارد تطبیقی آن، تهران: نشر بین‌الملل.

Stoilova, Mariya; Livingstone, Sonia; Khazbak, Rana (2021). Investigating Risks and Opportunities for Children in a Digital World: A rapid review of the evidence on children's internet use and outcomes, Innocenti Discussion Papers, no. 2020-03, UNICEF Office of Research - Innocenti, Florence.

اسناد بین‌المللی

Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography.

Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict.

CRC/C/GC/25,2021.

CRC/C/GC/14,2013.

پایگاه‌های اینترنتی

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC/C/GC/25&Lang=en-(last visited: 2022-4).

<https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc/days-general-discussion>-(last visited: 2022-3).

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=68-(last visited: 2022-4).

<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>- (last visited: 2021-2).